www.kleban.sk

Ing. Pavol Kleban - 26.03.2016 – verzia 1.0

Slovensko a Katalánsky atlas z roku 1375

Najvýznamnejšou katalánskou mapou 14. storočia, ktorá navyše zachytáva územie Slovenska, je *Katalánsky atlas* z roku 1375 (katal. *Atles Català*). Autorstvo je pripisované katalánskemu kartografovi Abrahamovi Cresquesovi. Atlas vyrobila malorská kartografická škola pre princa Jána Aragónskeho, ktorý ho daroval svojmu bratrancovi - neskoršiemu španielskemu kráľovi Karolovi V. Dnes je dielo uložené v zbierkach parížskeho Louvre.

Katalánsky atlas sa pôvodne skladal zo šiestich pergamenových listov ohnutých uprostred a bol vyhotovený s použitím rôznych farieb, vrátane striebornej a zlatej. Listy boli neskôr rozrezané na polovicu a nalepené na drevené dosky veľkosti 50 x 65 cm (celkový rozmer 300 x 65 cm). Prvé dva listy sa týkajú astronómie, astrológie a kozmografie. Vlastnú mapu tej doby známeho sveta tvoria štyri zostávajúce listy. Mapa zobrazuje mnohé významné stredoveké mestá – kresťanské označuje kríž, ostatné poväčšine holá kupola. Kráľovské dvory a sídla panovníkov sú navyše vyznačené vlajkou. Katalánsky atlas je najvýznamnejšou ukážkou portolánu.

Portolánové mapy (z tal. *portolano – vzťahujúci sa k prístavu*, resp. *portolani – písané námorné pokyny*; z lat. *portus – prístav*, *portulan - námorný pokyn, príkaz*) sú námorné navigačné mapy talianskeho pôvodu, ktoré zobrazujú prioritne prístavy a morské pobrežie. Vznik portolánových máp sa datuje na prelom 13. a 14. storočia a ich výroba sa sústreďovala hlavne do Talianska a španielskeho Katalánska. Portolánové (portulánové) mapy sú známe tiež ako kompasové, nakoľko namiesto nákresu súradnicovej siete mali pre orientáciu zobrazené kompasové ružice. Najstarší zachovaný portolán je *Carta Pisana* tzv. Pisánska mapa , ktorá vznikla okolo roku 1275. Medzi najvýznamnejšie však patrí Katalánsky atlas z roku 1375.

Obr. Katalánsky atlas (*Atles Català 1375*)

Pre určenie slovenských stredovekých lokalít na mape si najprv stanovíme oporné body pre zorientovanie sa na mape. Rozpoznávame mestá Viedeň, Prahu, Krakov, Ľvov, Budín a samozrejme pomôže nám rieka Dunaj (pohľad je obrátený, severo-južný).

- VUYENA – Viedeň
- PRAGA – Praha
- CRACOVIA – Krakov
- CIVITAS (CIUTAT?) LEO – (mesto) Ľvov
- BUDA – Budín (Budapešť)
- FLUM DENOYA – (rieka) Dunaj

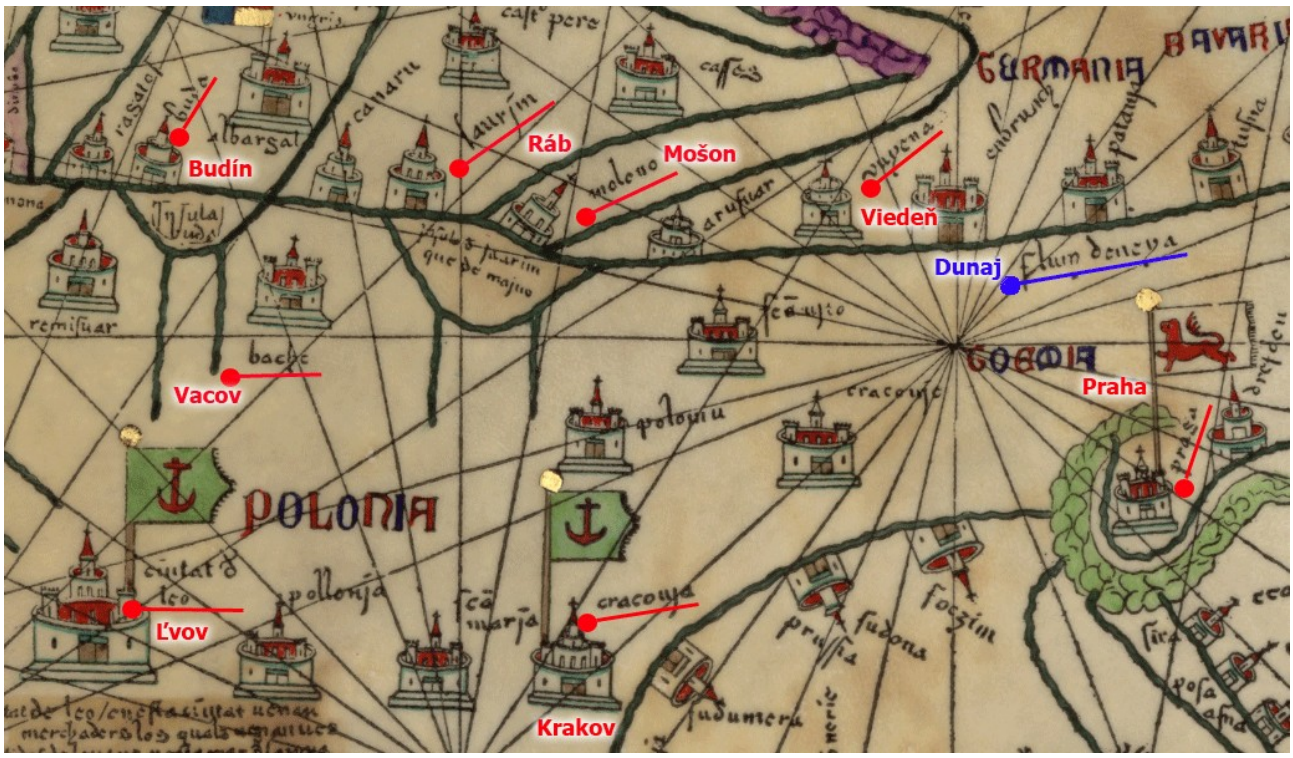

Obr. Detail mapy a zvýraznené mestá pre zorientovanie sa na mape

Jedna zo štyroch zadunajských častí Bratislavy má obzvlášť výnimočné historické a geografické postavenie – **Rusovce**. Stopy po najstaršom osídlení siahajú až do doby bronzovej 2200-1600 rokov pred Kristom. Významné obdobie pre dnešné územie Rusoviec nastalo v časoch priameho vplyvu Rímskej ríše a to za vlády cisára Trajána (panoval v rokoch 98 – 117 n. l.). Cisár v roku 103 rozdelil provinciu Panóniu na Hornú (*Pannonia Superior*) a Dolnú (*Pannonia Inferior*). Rusovce sa tak dostali pod správu miestodržiteľa Hornej Panónie so sídlom v Carnunte. Neustále nájazdy výbojných Kvádov, Markomanov a iných kmeňov žijúcich severne od Dunaja mali za následok vybudovanie *Limes Romanus* - sústavy stálych pohraničných vojenských táborov pozdĺž Dunaja – severnej hranice rímskeho impéria. Na území dnešných Rusoviec vznikla jedna takáto vojenská stanica. Na základe fragmentu pieskovcového oltára s ďakovným nápisom z konca 2. storočia vieme, že sa opevnený tábor volal *Gerulata*. Rímska vojenská posádka tu pôsobila až do začiatku 5. storočia.

Nálezy z vykopávok na Bratislavskom hrade (najmä od roku 2008) výrazne menia vážnosť dobového sídla – bolo významným politickým, administratívnym a hospodárskym centrom. Mohlo ísť o priamy rímsky predsunutý oporný bod, alebo miestne panovnícke sídlo pod rímskou správou. Zároveň je možný aj predpoklad, že *bratislavské oppidum* bolo sídlom miestodržiteľa priľahlej provincie *Norikum* a možeme ho stotožniť s už spominaným Carnuntom. V tejto súvislosti si pripomeňme ešte správu od Velleia Patercula (*Velleius Paterculus*) z rozpravy o *Slovensku na Ptolemaiovej mape z roku 150* po Kristovi, ktorá *Carnuntum* priamo spomína:

„*Na tohto muža (Marobuda) a na tento kraj sa nasledujúceho roku (v roku 6 n.l.) rozhodol zaútočiť z rôznych stran Tiberius Caesar. Sentiovi Saturninovi bolo uložené, aby presekal lesy susediace s Hercýnskym a aby viedol légie územím Chattov do Boiohaema – čo je jeho zem, ktorú Marobud obýval. Sám (Tiberius) s vojskom , ktoré slúžilo v Illyricu, zahájil ťaženie proti Markomanom od* ***Carnunta*** *z miesta, ktoré bolo z celého norického kráľovstva v tomto smere najbližšie.*“

Názov a aj polohu vojenského tábora v Rusovciach nám potvrdzuje Peutingerova mapa (*Tabula Peutingeriana*) z druhej polovice 13. storočia. Je to vojenská pochodová mapa, ktorá zachytáva sieť rímskych ciest a vzdialenosť jednotlivých zastávok na nich. Vznikla na základe Agrippovej mapy zo 4. storočia. Peutingerovej mape sa budeme podrobnejšie venovať neskôr v samostatnej rozprave...

Obr. *Tabula Peutingeriana* a zvýraznené tábory *Carnuntum* a *Gerulata*

Prvý známy zápis obce Rusovce (nem. *Karlburg*, maď. *Oroszvár*) nachádzame na listine kráľa Ondreja II. z 19. augusta 1208 ako *terra Uruzwar*. Na Katalánskej mape z roku 1375 sú Rusovce zakreslené ako *Aruswar*.

Na obrázku vyššie vidíme za *Carnuntom* a *Gerulatou* zakreslenú vojenskú strážnu stanicu *Ad Flexum*. Strážnica sa rozkladala na území mesta dnes už ležiaceho v Maďarsku, ktoré vzniklo spojením mesta Mošon a Uhorského Starhradu. Mošon nachádzame na Katalánskej mape pod názvom MOLENO (MOSENO) . Následne je zakreslené mesto Ráb pod názvom TAURIN. Nasleduje slovenské mesto **Komárno** CANARU (CAMARU) a nakoniec rozpoznávame mesto Vacov ako BACHE, na mapách zapísované aj pod názvami BACIA, VACIA, VACIUM, WAITZEN.

Môžeme si zapísať nové lokality, ktoré sme na mape rozpoznali:

- ARUSVAR – Rusovce
- MOLENO (MOSENO) – Mošon (Mosonmagyaróvár, Maďarsko)
- TAURIN – Ráb (Győr, Maďarsko)
- CANARU (CAMARU) – Komárno
- BACHE – Vacov (Vác, Maďarsko)

Obr. Mapa *Tabula Hungariae* z roku 1526 a mesto Ráb zapísané ako TAURINIUS

Veľké Kostoľany – malebná obec, ktorá ukrýva svoje tajomstvá. Prvé písomné zmienky o obci sú v darovacích listinách uhorského kráľa Ondreja II. z rokov 1209 a 1246. Spomínajú obec pod názvom *Costulan*. Niektoré pramene však poukazujú na to, že pôvodný názov Veľkých Kostolian bol *Svätý Vít*. S týmto pomenovaním sa stretávame napr. v darovacej listine kráľa Žigmunda z roku 1388 a 1398, kedy mestečko „*Zenthwith*“ daruje dvom bratom grófa Stibora. Vo Veľkých Kostoľanoch bol už v stredoveku kostol zasvätený sv. Vítovi. Potvrdzuje to doložené patrocínium – zasvätenie kostola - v listine z roku 1229. Pri ohraničení Bohuníc sa totiž Kostoľany spomínajú ako dedina svätého Víta „*villa sancti Viti*“.

Patrónom kostola i obce Veľké Kostoľany je svätý Vít – svätec zo Sicílie, ktorý bol pre svoju vieru mučený. Zomrel na príkaz cisára Diokleciána niekedy okolo roku 303 po Kristovi. Najčastejšie sa zobrazuje ako mladý muž s palmovou ratolesťou stojaci v (medenom) kotle s vriacim olejom. Takto je vyobrazený aj v mestskej pečati Veľkých Kostolian z roku 1754, ako aj na dnešnom erbe obce. Uctieva sa ako patrón kováčov (tepcov) medi a kotlárov. Je taktiež ochrancom baníkov, hostinských, sládkov a vinárov, hercov, komediantov a tanečníkov, lekárnikov, nemých a hluchých. Svätý Vít patrí ku skupine 14 pomocníkov - orodovníkov v ťažkých chvíľach a záležitostiach. Vzýva sa o pomoc pri epilepsii (tanec svätého Víta), hystérii, posadnutosti, očných chorobách, taktiež proti uštipnutiu hadom, proti blesku a búrke.

Susedná, v minulosti strážna obec Pečeňady, používala pre svoju pečať rovnaký motív. Dochoval sa pečatný obraz sv. Víta vo vriacom kotle so slovenským kolopisom PECSAD DEDINI PECSENADE 1722. Motív môže byť vyjadrením zasvätenia starého pečeňadského kostola sv. Vítovi (čo sa ústne traduje dodnes), alebo si motív sv. Víta “zapožičali“ od Veľkých Kostolian. Je veľmi zaujímavé zasvätenie kostola svätému Vítovi aj v Rusovciach. Vzhľadom nato, že svätý Vít je zároveň patrónom žoldnierov – najatých a platených vojakov - môžeme predpokladať zasvätenia týchto kostolov v súvislosti so strážnou funkciou osád.

(svätý Vít bol u pokrstených Slovanov stotožňovaný so slovanských bohom Svätovítom - bohom vojny. V čase mieru prevládali u neho hospodárske vlastnosti. Obľúbený bol u polabských Slovanov na Rujane, kde ho považovali za najvyššie božstvo, pozn. autor)

Svätý Vít požíval u nás veľkú úctu. Podľa *Svätováclavskej legendy* na Velehrade bol kostol svätého Víta, v ktorom arcibiskup Metod pokrstil knieža Borivoja a kňažnú Ľudmilu. V *Uspenskom zborníku* sa zachovala svätovítska legenda z 10. storočia. Zmienky o ňom obsahujú tiež staroslovänske rukopisy z 10.-11. storočia (*Assemaniho evanjeliár*, *Ostromirov evanjeliár*).

Na Katalánskej mape z roku 1375 nachádzame mestečko *Svätého Víta*, dnes obec Veľké Kostoľany:

- SANCTO VITO – Veľké Kostoľany (okres Piešťany, Trnavský kraj)

Obr. Pečať mestečka Veľké Kostoľany z roku 1754

Len pár kilometrov severnejšie od obce Veľké Kostoľany ležia **Krakovany**. Prvá písomná zmienka o obci pod menom *Craco* sa nachádza v listine Zoborského opátstva z roku 1113. V súčasnosti je ku obci pričlenená aj obec Stráže, ktorá sa v *Zoborskej listine* nachádza pod názvom „*villa Spectaculi*“. Našli sa tu veľmi vzácne nálezy z mladšej doby rímskej (200 – 300 r. po Kr.) - kniežacie hroby s veľmi bohatým obsahom zlatého a strieborného tovaru rímskeho pôvodu. Ide o známy *Strážovský poklad*.

- CRACOVIE – Krakovany (okres Piešťany, Trnavský kraj)

Administratívnym centrom Zvolenskej stolice bol *Pustý hrad* - starý **Zvolenský hrad**, ktorý leží pri sútoku Hronu a Slatiny. Ťažšia prístupnosť mala za následok, že sa kráľ Ľudovít I. rozhodol postaviť hrad nový (v rokoch 1360 – 1382, podľa vzoru talianskych mestských kastelov). Tento *Zvolenský zámok* bol obnovený na prelome 15. a 16. storočia, kedy bol jeho majiteľom J. Thurzo. Zámok sa stal novým administratívnym centrom Zvolenskej župy a nahradil vo funkcii starý Zvolenský hrad, ktorý následne spustol.

Pustý hrad bol osídlený už od praveku. Archeologický prieskum preukázal, že stredoveké hradby sú postavené na základoch staršieho, pravekého kamenozemného valu. Prvé písomné zmienky nachádzame v *Anonymovej kronike.* S pomenovaním hradu ***Poľana*** „*in Zolum sub castro Polona*“ (*vo Zvolene pod hradom Poľana*) sa stretávame v kráľovskej listine Belu IV. vydanej 11. septembra 1244. Ďalšie pramene spomínajú hrad Zvolen (r. 1254 *castrum Zoulum*, r. 1306 *castrum de Zoulum*, r. 1323 *castrum de Zolyo*).

V rozprave o *Slovensku a Katalánskom atlase z roku 1375* **prinášame druhú zmienku o existencii hradu Poľana**, ktorý na mape nachádzame pod názvom POLONIA. Vzhľadom nato, že je hrad Poľana zakreslený aj na mape z roku 1339 (viď pokračovanie nižšie), môžeme rozprávať o Pustom hrade – starom Zvolenskom hrade, nakoľko nový Zvolenský zámok v roku 1339 ešte nebol postavený.

Na mape sme rozpoznali ďalšiu významnú lokalitu na území Slovenska:

- POLONIA – Poľana (Pustý hrad, starý Zvolenský hrad)

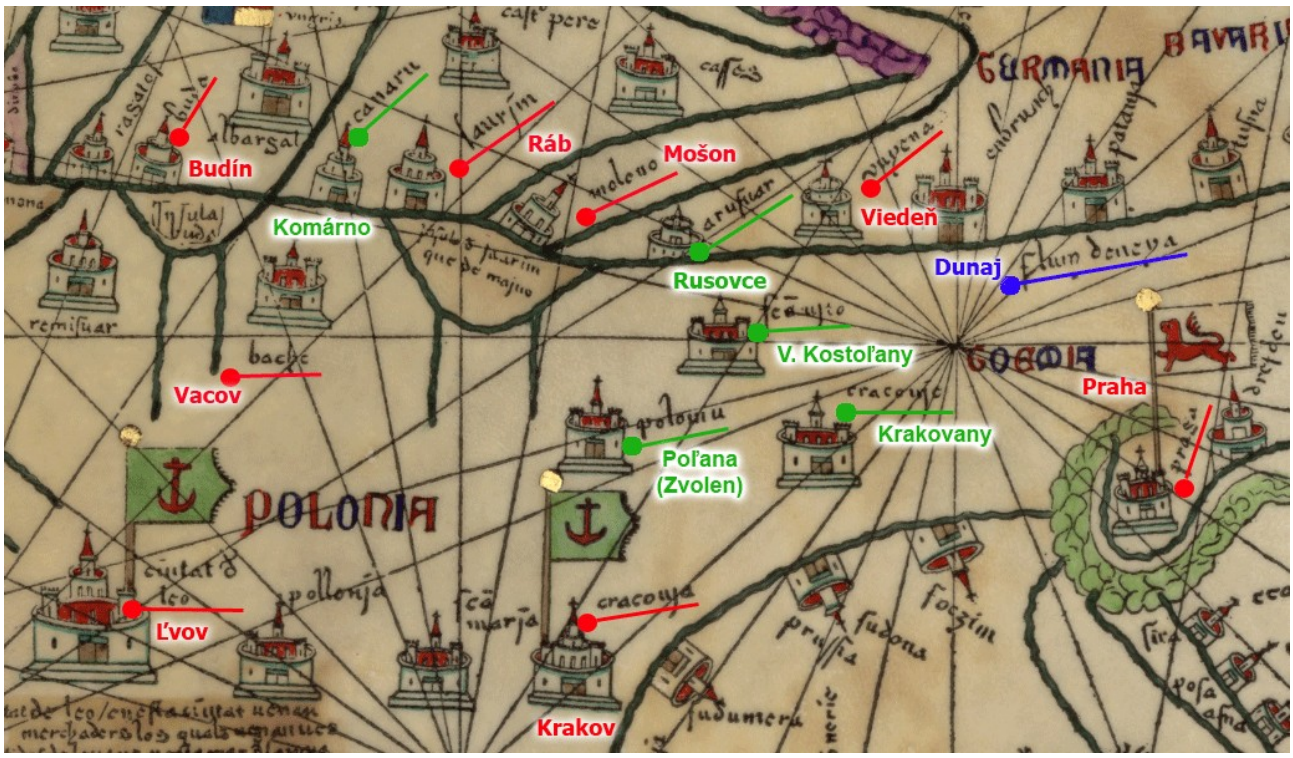

Obr. Zakreslené slovenské lokality na Katalánskej mape z roku 1375

Rusovce, Komárno, Veľké Kostoľany, Krakovany a starý Zvolenský hrad – Poľanu rozpoznávame na mape Katalánskeho atlasu z roku 1375. Pre uvedené mestá a obce je to príjemné obohatenie ich historických zápisov. Tieto špecifické písomné záznamy však môžeme posunúť do roku 1325/1339 vzhľadom nato, že autor Katalánskeho atlasu *Abrahám Cresques* vychádzal z portolánovej mapy z roku 1339, ktorej zhotoviteľ bol *Angelino Dulcert* (známa je taktiež portolánová mapa z roku 1325, ktorej autorom je *Angelino de Dalorto*; predpokladá sa, že *Angelino Dulcert* a *Angelino de Dalorto* bol jeden a ten istý kartograf).

Obr. Detail portolánovej mapy z roku 1339 (Angelino Dulcert)

Na detaile staršej Dulcertovej mapy z roku 1339 vidíme drobné zmeny oproti atlasu z roku 1375. Na mape síce opäť rozpoznávame Rusovce, Veľké Kostoľany a Poľanu (vyznačené zelenými bodmi), ale Komárno a Krakovany už zakreslené nie sú. Pribudli nám však dve nové mestá na Slovensku (ťažšie čitateľné nápisy, zatiaľ zvýraznené otáznikom).

Z lokalít mimo územia Slovenska sú zvýraznené mestá (červeným bodom zľava): Budín (BUDA), nový na mape je Ostrihom (STRIGONIUM), Ráb (TAURINIUS), Mošon (MOSENO) a Viedeň (VUENNA). Najnižšie je zakreslený Vacov (BACHE).

Politické členenie na našom území zachytené na oboch portolánových mápach môžeme datovať na začiatok 14. storočia do obdobia panovania kráľa Karola I. Róberta z Anjou. Do Uhorska prišiel ako chlapec v roku 1300 a o rok nato bol korunovaný (1301). Podporu mu však neprejavili všetci mocní veľmoži a preto bol neskôr korunovaný ešte dvakrát. V Budíne v roku 1309 a v roku 1310 svätoštefanskou korunou v Stoličnom Belehrade (ALBA REGAL). Panoval až do svojej smrti, zomrel v roku 1342 vo Vyšehrade.

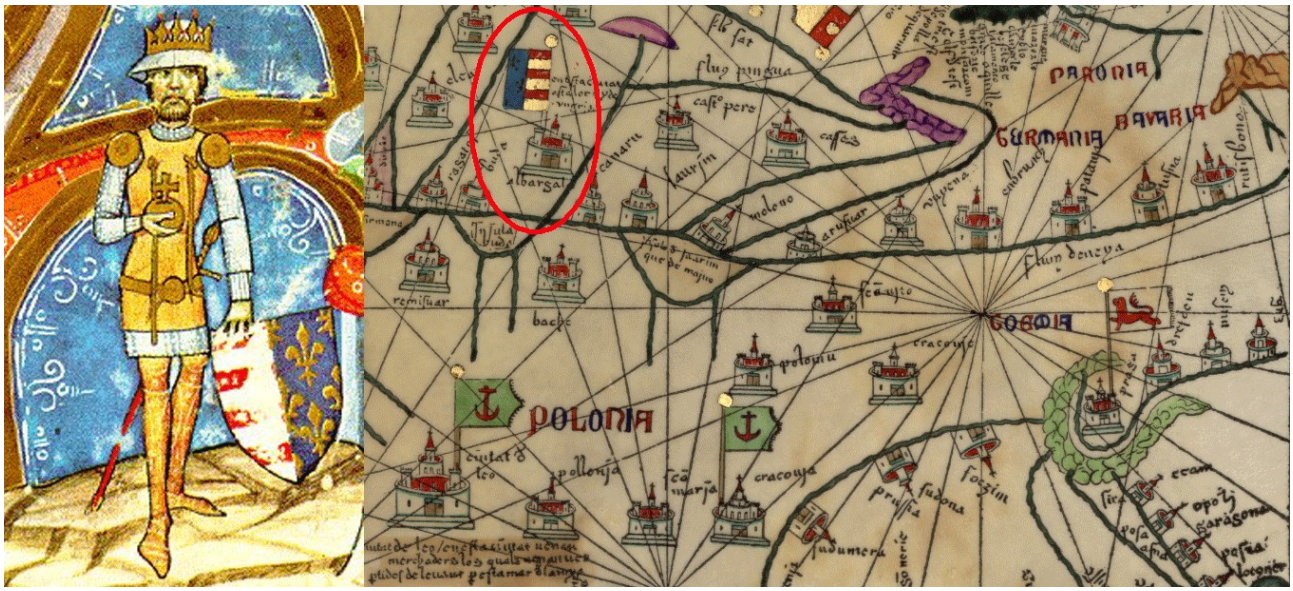

Obr. Karol I. Róbert z Anjou / Stoličný Belehrad

Stredoveké mapy sú veľmi nepresné (vzdialenosti, orientácia, pomenovania) . Je to spôsobené tým, že kartograf zakreslené rozsiahle územia vôbec nenavštívil a nepoznal. Údaje sa prekresľovali z mapy na mapu a chyby sa tak preniesli tiež (na katalánskej mape môžeme napr. vidieť rovný tok Dunaja – bez výrazného 90° ohybu južným smerom na Budapešť, a iné...). Pre nás je však najdôležitejšie spoznanie lokalít na stredovekých mapách (pozri aj Slovensko na RomWeg mape z roku 1500, pozn. autor), ktoré **nás priblíži k správnemu určeniu starovekých hradísk ležiacich na území Slovenska na Ptolemaiovej mape z roku 150 po Kristovi**.

Ing. Pavol Kleban – 26.03.2016

www.kleban.sk

pavol.kleban@gmail.com